

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ ВА
КОММУНИКАЦИЯЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ВАЗИРЛИГИ**

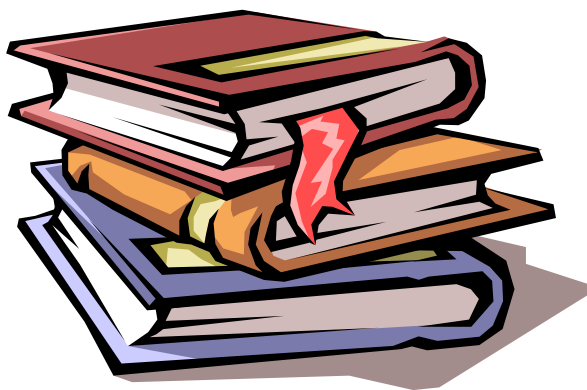
**ТОШКЕНТ АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ УНИВЕРСИТЕТИ
ФАРҒОНА ФИЛИАЛИ**

Компьютер инжиниринги факультети

Гуманитар ва ижтимоий фанлар кафедраси

**ФАЛСАФА
фанидан**

РЕФЕРАТ

Топширди:

620-14 гуруҳ талабаси Ш.Азизов

Қабул қилди:

катта ўқитувчи Ш.Холматов

Фарғона – 2017

МАВЗУ: ЖАМИЯТ ФАЛСАФАСИ. ИСТИҚЛОЛ ВА ТАРАҚҚИЁТНИНГ ЎЗБЕК МОДЕЛИ

РЕЖА:

1. Жамият тушунчасри. Жамият мавжудлиги ва тараққиётнинг моддий ва маънавий омиллари.
2. Жамият тараққиёти тўғрисидаги назариялар.
3. Тараққиётнинг ўзбек модели-жамият тадрижий ривожининг намоён бўлишидир.
4. Жамият ва оила. Соғлом авлод тарбияси-жамият ривожининг гаровидир.

1. Жамият тушунчаси. Жамият мавжудлиги ва тараққиётнинг моддий ва маънавий омиллари.

Жамият – объектив ижтимоий қонунлар асосида ривожланадиган очик моддий система, кишилар фаолиятининг шакли, уларни ижтимоий уюштиришнинг усули. Барча ижтимоий жараёнларнинг йиғиндиси бўлган ижтимоий ҳаёт турли ижтимоий фанларнинг ўрганиш объекти ҳисобланади. Фалсафий фанлар тизимида жамият ижтимоий фалсафа томонидан ўрганилади. Ижтимоий фалсафа яхлит бир система бўлган жамиятни, унинг умумий бўлган қонунларини, тараққиётининг ҳаракатлантирувчи кучларини, табиий муҳит ва атроф олам билан бўлган алоқа ва боғланишларини антропоцизм (инсонни фалсафанинг асосий объекти сифатида ўрганувчи қараш) тамойили асосида тадқиқ қилади.

Ижтимоий мавжудот бўлган инсонни ва унинг яшаши учун зарур бўлган шароитларни ишлаб чиқариш ва такрор ишлаб чиқариш борасидаги кишиларнинг биргаликдаги фаолиятлари жамиятнинг асосини ташкил этади.

Ижтимоий ҳаёт – моддий олам ҳаракатининг олий шакли ҳисобланади. Жамият табиатнинг революцияси натижасида вужудга келиб, дастлабки даврданок ўзига хос тузилмага эга бўлган система сифатида шаклланди. Яхлит система бўлган жамият таркибига : моддий ва маънавий ишлаб чиқариш, ижтимоий муносабатларнинг турли шакллари, базис ва устқурма, жамиятни ижтимоий тузилиши, сиёсий институтлар ва бошқалар қиради.

Жамият информация ўтказиш механизми ва ворислик усулининг ўзига хослиги билан характерланади. Жамиятнинг материя ҳаракатининг бошқа шаклларида асосий фарқи шундаки, унинг таркиби моддий ва маънавий жараёнлардан, онгдан иборатки, уларнинг ўзаро таъсири ижтимоий ҳаётнинг мазмуни ва даражасини белгилаб беради.

Жамият ҳаётининг асосий соҳалари – моддий ишлаб чиқариш, ижтимоий, сиёсий ва маънавий ҳисобланади. Ижтимоий ҳаётнинг бу соҳаларининг ўзаро таъсирида белгиловчи ролни моддий ишлаб чиқариш, иқтисодий соҳа ўйнайди, яъни турли предметларни ишлаб чиқариш, тақсимлаш, айирбошлаш ва истеъмол қилиш соҳасидир. Моддий ишлаб чиқариш инсонларнинг ҳаёт фаолиятлари учун бошлангич шароит яратиб беради. У ҳар доим ижтимоий характерга эга ва табиатга, табиат материалининг инсон эҳтиёжларини қондирувчи предметга айлантириш жараёнидаги кишиларнинг ўзаро таъсирини белгилаб беради. Бироқ, ижтимоий алоқаларни амалга оширишда, уларнинг ўзига хос томонларини аниқлашда маънавий соҳа катта рол ўйнайди. Кишилар ўз фаолиятини онгли ёки онгсиз равишда амалга ошираётганига қараб фаолият натижалари турлича бўлади. Ижтимоий ҳаёт моддий ва маънавий соҳаларнинг узлуксиз бирлигини ўзаро таъсири ва бирини иккинчисига ўтишидан иборат. Жамият ўзлуксиз ривожланаётган системадир. Ўз эволюциясида у кетма – кет маълум қонуний босқичларни кечирган ва улар ижтимоий фанда цивилизация мезонлар орқали ифодаланган. Цивилизация жараёнининг ҳар бир янги

босқичи яна ҳам юксакрок технологияларни ўзлаштириш, уларни техник жиҳатдан таъминлаш, жамиятни ижтимоий тузилишининг мураккаблашуви, атроф муҳит билан ўзаро таъсир кўламларининг кенгайиб бориши, жамоа ижтимоий фаолиятининг маълум шакллари билан характерланган. Лекин жамият тараққиётининг асосий кўрсаткичи бўлиб, ижтимоий муносабатларнинг характери, инсон омилининг маънавий ва ижтимоий тўзилмаларнинг демократиялашуви даражаси ҳисобланган. Ҳозирги замон жамиятининг асосий хусусияти – моддий ва маънавий ишлаб чиқариш қуламининг ниҳоят даражада кенгайиши, ижтимоий муносабатлар тизимини қайта ишлаб чиқишнинг информацион – техник усули, ҳаёт фаолиятининг демократик шакллари ўрнатиш, ҳаётнинг бошқа томонларига нисбатан фан ва маънавий маданиятнинг илгарилаб ривожланиши ҳисобланади.

2. Жамият тараққиёти тўғрисидаги назариялар.

Жамият ҳақидаги фалсафий қарашлар узок муддат давомида ривожланиб келган.

Жамият ҳақидаги датлабки фикрлар аллақачон қадимги Юнонистонда шаклланган эди. Материалист файласуфлардан Демокрит инсоният тарихини табиий жараён сифатида баҳолаб, кишиларни ҳайвоний ҳолатдан ижтимоий ҳолатга ўтишини етишмовчилик ёрдамида тушунтирган. Ижтимоий ҳаёт одамларнинг қонун олдида тенглиги, уларнинг ақл кучига ишонч билан, мураккаб ижтимоий – ахлоқий муамоларни билиш ва хал этиш қобилияти билан фарқланади. Қадимги дуненинг яна бир машҳур мўтаффакири – Афлотун «*идеал давлат*» ҳақида таълимот яратиб, жамият ҳаётини ақл асосида ташкил қилиш, инсон табиати ва адолат ўртасида алоқа ўрнатишга ҳаракат қилган. Ижтимоий фалсафа соҳасидаги муҳим ғоялар Арасту томонидан илгари сурилган. У жамиятни маълум ижтимоий институтларини қондириш мақсадида бирлашган индивидларни йиғиндиси деб қарайди. Инсон ҳақидаги таълимотда инсондаги энг асосий хусусиятлар сифатида маънавият ва ахлоқни таъкидлайди.

Ўрта асрлар шароитида ижтимоий ҳаётни тушунтириш диний асосда олиб борилган. Бу даврдаги қарашларга кўра, жамият тарихи аввалдан Худо томонидан белгиланиб қўйилган. Ижтимоий ҳаёт унсурлари эса одамларнинг айбдорлигидан келиб чиқади. Ф. Аквинский фикрича, жамият азалдан тенгсизликка асосланади ва одамлар бунга итоат қилишлари керак.

Жамиятнинг келиб чиқиши, унинг тараққий этиш қонуниятлари ҳақида Шарқ мутаффакирлари Фаробий, Беруний, Ибн Сино ва бошқалар бир қанча ажойиб фикрларни илгари сурганлар.

Фаробий ҳам, жамият инсонларнинг хоҳиши билан ўзларига керак бўлган истеъмол маҳсулотларини биргалашиб ишлаб чиқариш ниятида ташкил этилган жамоа бирлашмаси деб ёзади, ўзининг «Фозил одамлар шахри» асарида.

«Одамларга нисбатан уларни бирлаштирувчи бошланғич асос инсонийликдир, шунинг учун ҳам, одамлар инсоният туркумига кирганлари туфайли ўзаро тинчликда яшамоқлари лозим.» (Абу Наср Фаробий «Фозил одамлар шахри». Т., 1993, 186 бет)

Беруний фикрича, жамият инсонлар томонидан «шартнома» асосида тўзилган. Унингча, «инсон ўз эҳтиёжларини тушуниб, ўзига хос ухшаш кишилар билан бирга яшашнинг зарурлигини англай бошлайди. Шунинг учун ўзаро келишувчанлик кабилидаги «шартнома» тузишга киришади. Одамларнинг биргаликдаги турмуши инсонни ҳақиқий қудратга, унинг эҳтиёжларини қондиришга олиб келмайди, бунинг учун яна меҳнат қилиш ҳам зарурдир.»(Буюк сиймолар, алломалар. Т., 1995, 51 бет.)

Янги давр мутафаккирлари диний қарашларга зид равишда жамият табиий йўл билан вужудга келган ва шундай ривожланади деган фикрни илгари сурдилар. Гоббс, Руссо каби файласуфлар жамиятни вужудга келишида шартнома концепциясини ишлаб чиқдилар. Фуқаролар жамияти индивидлар йиғиндиси сифатида қаралди ва механик тарзда ўрганилди.

Немис файласуфи Гегельнинг кўрсатишича, жамиятнинг тарихий тараққиёти, унинг ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий ўзгаришларининг асосий сабаби «мутлақ ғоя»га боғлиқдир. Немис классик фалсафасининг яна бир йирик вакили Л. Фейербах фуқаролар жамиятини субстанция асосида бирлашган индивидлар йиғиндиси сифатида баҳолайди.

Европада яшаган социологлар орасида жамият ҳақидаги фанга илғор ғоялар қўшган олимлар инглиз буржуа иқтисодчилари В. Пети, А. Смит, Д. Викардо ва бошқалардир.

Жамият тараққиёти қонунларини маълум даражада тўғри изохлаш соҳасида рус илғор демократларининг ҳам хиссаси бор.

Жамият тараққиётининг ҳар тарафлама материалистик талқини К. Маркс ва Ф. Энгельс асарларида илгари сурилган. Жамият ҳаётини тушунтиришда улар ижтимоий борлиқ, ижтимоий онг, ижтимоий – иқтисодий формация, базис ва устқурма каби тушунчаларга мурожаат қилдилар. Ижтимоий тараққиётнинг асоси сифатида марксизм классиклари ижтимоий ишлаб чиқаришни олиб қарашди. Моддий ишлаб чиқаришнинг маълум усулига асосланган жамият тараққиётининг тарихий босқичини ижтимоий – иқтисодий формация деб номланди.

XX асрнинг иккинчи ярми ижтимоий реалликни конкрет илмий билимлар : география, биология, кибернетика, синергетика, психология ва бошқалар ёрдамида тушунтиришга ўринишлар бўлди. (Ф.Ратцелл, Г. Спенсер, М. Вебер, З. Фрейд, З. Пиеже) . Илмий – техника инкилоби шароитида техник – технологик омиллар асосида ижтимоий системанинг моделини яратишга ҳаракат қилинмоқда, ижтимоий ҳаётнинг турли томонлари муқаддаслаштирилмоқда. («бошқарувчилар» , « ўрта қатлам» жамияти ва х.к.)

XX асрнинг иккинчи ярмида инсон муаммоси биринчи ўринга қўйилгани муносабати билан бир қатор фалсафий – тарихий ва социологик йўналишдаги тадқиқотлар пайдо бўлди. Ғарб фалсафасида инсон фаолиятининг турли соҳаларига диққатини қаратган йўналишлар вужудга келди.

Саксонинчи йилларда информатсион жамият (В. Масуд, Дж. Нейсби), ўта индустриал жамият (А. Гоффлер), технотрон жамият (З. Бжезинский) ва

бошқа шу каби қарашлар кенг тарқалди. Янги шароитда ижтимоий тараққиётнинг информацияни (маълумот) ишлаб чиқариш, тақсимлаш ва истеъмол қилиш хал қилувчи омил бўлмоқда. Информациянинг хажми ва сифати жамият ҳаётининг белгилловчи ресурсига айланмоқда. Шу муносабат билан ижтимоий – тарихий назария ва амалиётни ривожлантириш кун тартибига қўйилмоқда.

Жамият таркибидаги элементларнинг ранг - баранглиги ва мураккаблиги улар бажарадиган вазифаларнинг ўзига хослиги билангина белгиланмасдан, борлиқнинг *моддий томонлари* билан ўзаро таъсир қилувчи *маънавий жараёнларининг* мавжудлиги билан ҳам характерланади. Ижтимоий ҳодисаларни моддий ва идеал турларга бўлиниши ижтимоий фалсафанинг фундаментал асоси ҳисобланади.

Моддий омилларга – бу моддий ишлаб чиқариш, кишиларни ўзларини такрор ишлаб чиқариш, уларни тартибига бўлган муносабатлари, синфий, миллий, оилавий муносабатларининг моддий томонлари киради. Улар маънавий жараёнларнинг асосини ташкил этади ва бирламчи ҳисобланади.

Маънавий (идеал) омил - объектив ҳодисаларнинг кишилар онгидаги инъикоси ҳисобланади, ижтимоий зарур эҳтиёжларни жамият аъзолари томонидан англаниши. Улар моддий омилларга нисбатан иккиламчи характерга эга.

Моддий ва маънавий омиллар ўртасидаги муносабат жуда мураккабдир. Бунда моддий омиллар охир натижада маънавий ҳодисаларни белгилайди. Жамиятнинг маънавий ҳаёти нисбий мустақилликка эга ва ўз навбатида ижтимоий ҳаётнинг бутун тизимига қайта таъсир қилади. Одамларнинг онги ҳодисаларнинг ривожланишини анча олдиндан кўра билиш қобилиятига эга. Билимларга таянган ҳолда инсон ижтимоий – тарихий амалиёт жараёнида оламни ўзгартиради. Инсон фаолиятида идеал омиллар моддийлашади.

Жамиятдаги моддийликнинг мазмунини *ижтимоий борлик* тушунчаси – моддий неъматлар ишлаб чиқариш ва унинг шакли бўлган ишлаб чиқариш муносабатлари, инсоннинг табиат билан бўлган ўзаро таъсири ва хоказоларни акс эттиради.

Жамият ҳаётининг маънавий томонлари инсоннинг интилишлари, хохишлари, фикрлари, хислари, кайфиятларидан ташкил топиб, ижтимоий онг орқали ифодаланади.

Ижтимоий онг ижтимоий борлиқнинг инъикосидир. Ижтимоий борлиқ асосида вужудга келадиган ижтимоий онг инсоният тарихининг муҳим, зарурий томони бўлиб қолади. У инсоннинг ҳар қандай субъектив томони сифатида иштирок этади. Бу фаол куч ижтимоий борлиқка акс таъсир этади.

Моддий ишлаб чиқариш – жамият тараққиётининг асоси. Базис ва устқурма.

Моддий ишлаб чиқариш кишилиқ жамиятида яшашнинг энг муҳим шартидир. Ишлаб чиқариш жамияти ривожланишининг барча томонларига

хал қилувчи таъсир кўрсатади. Ҳайвонлар табиатга мослашади, инсонлар эса табиатга фаол таъсир кўрсатиб, уни ўзгартиради, ўзлаштиради ва ўз мақсади йўлида ундан фойдаланади. Инсон ишлаб чиқариш қуроллари билан табиатга таъсир қилади, ишлаб чиқаришни амалга оширади.

Ишлаб чиқариш ҳамиша ижтимоий хусусиятга эга бўлиб, икки хил муносабатларни, яъни кишиларни табиатга ҳамда бир – бирларига бўлган муносабатларини ўз ичига олади. Демак, жамиятнинг ўзгариши ва ривожланиши тарихи ҳамда асрлар давомида бирининг ўрнини иккинчиси зарурий равишда оладиган ишлаб чиқариш усуллари тарихидан иборатдир.

Моддий усулнинг ўзи нимадан иборат? **Ишлаб чиқариш усули** моддий бойликларни жараёнидаги ишлаб чиқарувчи кучлар билан ишлаб чиқариш муносабатларининг бирлигидан иборат. Ишлаб чиқариш, бу икки муҳим томоннинг ўзаро алоқадорлигисиз меҳнат қилиш ҳам, моддий неъматларни яратиш ҳам мумкин эмас.

Моддий бойликлар ишлаб чиқариш учун аввало меҳнат предметлари ва меҳнат воситаларига эга бўлмок зарур. Инсон меҳнати қаратилган буюмлар, **меҳнат предметлари** деб аталади. **Меҳнат воситалари** эга, аввало ишлаб чиқариш қуроллари, меҳнат предметларига таъсир кўрсатишда инсон томонидан фойдаланиладиган машиналар, асбоб – ускуналар, ишлаб чиқариш воситалари ва бошқалар киради.

Барча меҳнат воситалари ичида ишлаб чиқариш қуроллари ишлаб чиқаришни ривожлантириш учун, демак, жамиятни ривожлантириш учун катта аҳамиятга эга.

Ишлаб чиқариш қуроллари яратиш ва уларни ишлатиш одамлар фаолиятисиз бўлмайди. Демак, инсон **ишлаб чиқариш кучларининг** энг муҳим бўлаги, жамиятнинг асосий ишлаб чиқариш кучидир. Энг асосий ишлаб чиқарувчи куч сифатида инсон янги машина ва механизмларни ташкил қилади, ишлаб чиқаришни оқилона ташкил этади, илмий кашфиётлар қилади, фан – техникани, санъат ва адабиётни ҳамда маданиятни ривожлантиради, янги технологияни яратади. Инсон ўзининг билими, тажрибаси, малакасига таяниб ишлаб чиқаришни амалга оширади.

Фан ва техника тараққиёти ишлаб чиқаришни янгидан – янги тармоқларини юзага келиши ва турмушда қўлланилишига замин яратади. Радиотехника, радиоэлектроника, электронтехникаси, синтетик кимё, ядро энергетикаси, сунъий тўқималар кимёси, электрон ҳисоблаш машинаси – булар ва бошқа шу кабилар фан ва техниканинг янги замонавий тармоқларидир.

Юқорида таъкидланганидек, ишлаб чиқарувчи кучлар моддий ишлаб чиқариш усулини фақат бир томонидир. Унинг иккинчи муҳим томони ишлаб чиқариш муносабатларидир.

Ишлаб чиқариш жараёнида кишилар ўртасида бўладиган муносабатлар **ишлаб чиқариш муносабатлари** ёки иқтисодий муносабатлардир. Моддий муносабатлар одамлар ўртасидаги барча мавжуд муносабатларнинг энг асосийси ва муҳимидир. Улар бошқа ҳамма

ижтимоий муносабатларни – турли гуруҳлар, табақалар ўртасидаги, жамият билан шахс ўртасидаги муносабатларни белгилайди.

Ишлаб чиқариш муносабатларининг асосини **мулкчилик шакли** ташкил этади. Ишлаб чиқариш муносабатларининг ҳар қандай тарихий тури худди шу мулк шаклига, яъни ишлаб чиқариш воситалари кимнинг ихтиёрида эканлигига боғлиқ.

«Ўзбекистон республикасида мулкчилик тўғрисида» ги қонунга мувофиқ ҳозир, жамиятимиз иқтисодий негизини қуйидаги мулк шакллари ташкил қилади : 1) хусусий мулк 2) ширкат (жамоа) мулки ; 3) давлат мулки ; 4) аралаш мулклар ; 5) бошқа давлатлар мулки ҳамда халқаро ташкилотлар, юридик ва жисмоний шахсларнинг мулки.

Ишлаб чиқариш муносабатлари ишлаб чиқариш воситаларига эгалик қилишдангина иборат булмай, кишилар ўртасидаги мулккий муносабатлардан келиб чиқадиган турли ижтимоий гуруҳлар ва уларнинг ўзаро муносабатлари ҳамда уларга боғлиқ бўлган маҳсулотларни тақсимлаш шаклларида ҳам иборатдир.

Иқтисодий муносабатлар жамият маънавий ҳаётини, сиёсий, ахлоқий, ҳуқуқий, эстетик муносабатларини белгилайди. Ижтимоий гуруҳлар, табақалар, миллатлар, сиёсий партиялар, турли уюшмалар, қасаба уюшмалари, диний муассасалардан иборат бўлган жамият сиёсий ташкилотларининг меҳнатини ва фаолияти йўналишини жамиятнинг ишлаб чиқариш усули, ишлаб чиқариш муносабатларининг хусусияти белгилайди.

Базис ва устқурма ижтимоий муносабатларнинг ўзаро алоқасини очиб берадиган энг муҳим тушунчалардир. Ижтимоий муносабатлар моддий ва маънавий муносабатларга бўлинади. Маънавий муносабатлар моддий муносабатлар устида устқурмадир.

Б а з и с ю н о н ч а сўз бўлиб, «асос» , « пойдевор» , «негиз» , маъносини билдиради. Базис деганда, муайян жамиятнинг иқтисодий тузилишини ташкил этган ишлаб чиқариш муносабатлари мажмуини тушунмоқ керак.

Ҳар қандай базиснинг ўзига хос устқурмаси бўлади. Устқурма муайян иқтисодий базис асосида вужудга келадиган турли ижтимоий ғоялар, ҳар хил сиёсий, ҳуқуқий, диний, бадий, фалсафий қарашлар ва шуларга мувофиқ келадиган муассасалар, ташкилотлар ҳамда шу ғояларни амалга ошириш жараёнида инсонлар билан турли ташкилот, муассасалар ўртасида юзага келадиган муносабатлар йиғиндисидир.

Ҳар бир муайян жамият ўзига хос базис ва унга мувофиқ келадиган сиёсий устқурмага эга. Базис билан устқурма ўзаро алоқадорликдадир. Устқурмани базис вужудга келтиради ва у базис билан чамбарчас боғлиқдир. Базис бўлса, устқурма ҳам шунга мувофиқ бўлади. Базис устқурмага нисбатан белгиловчидир. Устқурма базисга нисбатан нисбий

мустақиллика эга. Устқурма нисбий мустақиллигининг муҳим кўринишларидан бири – унинг ворислик асосида ривожланишидадир. Устқурма нисбий мустақиллиги унинг иқтисодий базисга кўрсатадиган фаол таъсирида намоён бўлади. Устқурма базиснинг пайдо бўлиши ва мустақамланиши учун кўмаклашади. Агар устқурма ўз базисини фаолик билан химоя қилмаса, у ўз сифатидан маҳрум бўлади, яъни устқурма бўлмай қолади.

Сиёсий устқурма иқтисодий базисдаги ўзгаришларни шунчаки суёт акс эттирмайди. У ўз навбатида иқтисодий базисга, иқтисодиётга фаол таъсир кўрсатади, жамият тараққиётининг умумий оқимига узвий равишда кўшилиб кетади. Шунинг учун ҳам ҳозирги даврда жамиятимизнинг сиёсий тузилишидаги такомиллаштириш, сиёсий ташкилотлар, муассасалар ишларини янада жонлаштириш, кишиларнинг маънавий ҳаётида амалга оширилаётган йирик ўзгаришлар бежиз эмас, албатта.

Тарихий жараён, унинг маъноси, мақсади ва йўналганлиги.

Жамият қотиб қолган нарса эмас. У доимий ўзгариб, ҳаракатланиб, ривожланиб турувчи тирик организмдир. Жамият қандай ривожланади? у қаёққа қараб ҳаракат қилади? ўз тараққиётида қандай босқичларни ўтайди? шундай саволлар фалсафа тарихида жуда кўп мутафаккирлар томонидан қўйилган ва турлича хал этилган. Янги даврда бу масалани ҳар тарафлама хал этишга ўринган файласуф Дж. Вико бўлди. У жаҳон тарихини бирлиги, яхлитлиги ҳақидаги турли халқлар ривожланишида бир хил босқичларни такрорланиши ҳақидаги ғояларни илгари сурди. Немис файласуфи И. Гердер эса жамиятда ворислик масаласига тўхталиб ўтди. Бу мутафаккирлар ижтимоий объектлар алмашинуви ва жараёнлари давомийлиги тартиботи ва хоказоларни анча чуқур изоҳладилар. Даставвал, улар эътибор берган масала – жамият ўзгариши маълум макон ва вақтда юз бериши муаммоси бўлди.

Алоҳида олинган инсон борлигида ҳам, жамият миқёсида ҳам макон ва вақт яхлит идрок этилади. Бунда шуни назарда тутиш лозимки, ижтимоий макон ва вақт алоҳида борлиқ соҳасининг ажралмас хоссаларидир. Ижтимоий жараёнлар моҳияти физикавий макон ва тақвимий вақт улчовларида ўз аксини топа олмайди. Ижтимоий ўзгаришларнинг вақтда ўзликсиз ва ўзилиш, муайян маром ва маромсизлик кўринишларида кечиши уларга муайян тарзда қарашни такозо этади. Бундай қарашлардан бири ***ижтимоий даврийлик назариясидир***. Уни маятниксимон (кичик тизимда), доиравий, бурамасимон (ўртача катталиқдаги тизимда) ривожланиш шакллари сифатида тушуниш мумкин.

Тарихий жараённи чизиқли тарзда тасаввур қилиш ҳам мавжуд. Бу таълимотда оламнинг яратилишидан бошланган йўлни охиригача бир йўналишда, текис давом этади, деб тушунтирилади.

К. Маркс ва Ф. Энгелснинг қарашларига кўра, ижтимоий жараёнлар табиий – тарихий тарзда кечади. Бу таълимотга кўра, тарихий

ривожланиш босқичлари изчил равишда **и ж т и м о и й – и қ т и с о д и й ф о р м а ц и я л а р** шаклида давом этади. Бундан эса тарихни даврларга бўлиш – қадимги ибтидоий давр, қулдорлик, ўрта асрлар – феодализм, янги замон – капитализм ҳамда энг янги давр - социализм ва коммунизм тўғрисидаги қарашлар майдонга келади.

Бир формацияни иккинчиси билан алмаштириш асосида – социал революциялар ётади. Революция (инқилоб) – ижтимоий тизимдаги сифатий сакраш ҳисобланади. Инқилобнинг асоси бўлиб эса, хаддан ташқари, ривожланган ишлаб чиқариш кучлари ва эскириб қолган ишлаб чиқариш муносабатлари ўртасидаги зиддият ҳисобланади.

Формацион ёндашувга цивилизацион ёндашув муқобилдир. Жамият тарихини босқичларга (цивилизацияларга) бўлишда бу ёндашув тарафдорлари индустрия(саноат)ни ривожлан-тиришни оладилар ва қуйидаги босқичларни аниқлайдилар :

- а) Саноат ривожланишигача бўлган жамият ;
- б) Индустириал жамият ;
- в) постиндустириал жамият ;

Бундай ёндашув, айниқса, АКШда (О. Тоффлер, З. Бжезинский, У. Росту, Д. Белл ва бошқалар), Францияда (Р. Арон, А. Торен, Ж. Фуастье ва бошқалар) , Германияда (Р. Дарендорф) кенг тарқалган.

Биринчи босқичда – аграр соҳа, иккинчи босқичда саноат соҳаси, учинчи босқичда хизмат кўрсатиш соҳасида информация устун бўлади. «Постиндустириал жамият» тушунчаси Д. Белл томонидан илгари сурилган. О. Тоффлер уни «ўта индустриал» , З. Бжезинский эса – технотрон , айрим файласуфлар – информацион деб номладилар.

Ҳар бир босқич ўзига хос тузилмага, мақсадга эга. Биринчи босқичда, (саноат ривожланишигача бўлган жамиятда) мақсад – хокимият, етакчи тизим – рамия ва черков, асосий қатламлар – феодаллар, диндорлар. Индустириал жамиятда мақсад – пул, асосий қатламлар – бизнесменлар, етакчи тизим – корпорациялар. Постиндустириал жамиятда – билим, етакчи тизим – университетлар, қатлам – билимли кишилар (олимлар, менеджерлар) .

Формацион ва цивилизацион ёндашувларнинг туб фарқи шундаки, жамият ривожиди биринчиси револьюцион, иккинчиси эволюцион йўлларни танлаб олган. Иккала қараш ўртасида умумийлик ҳам бор, яъни улар жамиятнинг узлуксиз ва кетма – кет ривожланишини тан оладилар. Бу ёндашувлардан тубдан фарқ қилувчи концепция – **локал цивилизациялар назарияси дур**. Унинг моҳияти шундаки, инсоният тарихи яхлит тадрижий жараён булмай, балки алоҳида олинган, бир – бирига боғланмаган маданиятлар (цивилизациялар) тараққиётидир. Бундай қарашларни Германияда О. Шпенглер, Англияда А. Тойнби, Россияда Н.

Я. Данилевский, АКШда И. А. Сорокин каби олимлар илгари сурмоқдалар. Кишиларнинг турмуш тажрибаси ва фан маълумотларини кўрсатишича, тарихий жараёни ўрганиш кўп вариантлилиқ ёндашуви асосида амалга оширилади мақсадга мувофиқ бўлади. Албатта, бу вариантлар шартли табиатга эга бўлиб, улар мутлақлаштирилмаслиги лозим. Негаки, инсон ҳам, инсоният ҳам оҳир – оқибатда ўзлуксиз кечаётган ўз муҳити жараёнини ичида бўлганлиги туфайли тарих тўғрисида ягона, сўнгги ҳақиқатни айтиб бўлмаслиги ўз – ўзидан тушунарлидир.

Жамият тараққиётини ҳаракатлантирувчи кучлари. Жамият тараққиёти – ижтимоий жараёнда катнашувчи барча субъектлар фаолиятининг натижасидир. Одатда ижтимоий жараён субъектларига :

- Социал гуруҳ
- Уларга хос ташкилотлар (сиёсий партиялар)
- Индивидлар
- Шахслар ва хоказолар киради.

Уларнинг биргаликдаги ва ҳамкорликдаги фаолиятлари туфайли тарих амалга ошади ва ривожланади. Бинобарин, тарихий жараёни ҳаракатлантирувчи кучлар деганда, фаолият кўрсатувчи барча кучлар тушунилади.

Шахслар ҳам ижтимоий тараққиётда катта роль ўйнайдилар. Машхур шахсларни халқ оммаси яратади; дохий, сиёсий арбоб, пайғамбар – халқ фарзандларидир.

Жамиятда бирон – бир ҳарбий саркарда, улуғ мутаффаққир, диний ёки сиёсий арбобга эҳтиёж туғилса, уни тарих яратади. Шахслар кўпроқ жамиятда ижтимоий – сиёсий парокандалиқ, ижтимоий таназзул авж олган даврларда дунёга келадилар. Фан, адабиёт, санъат, дин, сиёсат ва маданият арбоблари ҳамма вақтларда ҳам вужудга келавермайдилар.

Тарихий шахсларнинг буюклиги шундаки, улар ижтимоий тараққиёт талабларини бошқаларга нисбатан илгарироқ ва теранроқ англайдилар ва улкан вазифаларни амалга оширишнинг илмий – назарий дастурини яратадилар. Улар ижтимоий тараққиёт қонунларини кашф этиш ва улардан фойдаланиш йўллари кўрсатиб беришлари мумкин.

Омма ўртасида шухрат қозонган, у билан мустаҳкам боғланган обрўли раҳбарлар бўлмаса жамият олдида турган мураккаб ва турли хил вазифаларни бажариб бўлмайди.

3. Тараққиётнинг ўзбек модели-жамият тадрижий ривожининг намоён бўлишидир.

Тараққиётнинг ўзбек модели — жамиятнинг тадрижий ривожланиш концепцияси сифатида. Ижтимоий ривожланишнинг Ўзбек модели

инсониятнинг ривожланиш борасидаги илғор тажрибасига, миллий давлатчилик тажрибаларимизга ва халқимиз менталитетига таянади.

Ижтимоий ривожланиш борасида халқлар одатда икки йўлдан - инқилобий ва тадрижий йўлдан борган. Инсоният тажрибаси ижтимоий ривожланишнинг кескин инқилобий ўзгаришлар йўли . номақбул ва яроқсиз эканини, жамиятнинг тадрижий (эволюцион) тараққиёти барқарор — табиий ривожланиш йўли эканини кўрсатди. Ўзбекистон Президенти Ислам Каримов ижтимоий тараққиётнинг тадрижий йўли моҳиятини шундай изоҳлайди: «Сохта инқилобий сакрашларсиз, эволюцион йўл билан нормал, маданиятли тараққиётга ўтиш танлаб олинган йўлнинг асосий мазмуни ва моҳиятидир. Бозор иқтисоди сари буюк сакрашлар, инқилобий ўзгаришлар йўли билан эмас, балки собитқадам. изчиллик билан — босқичма-босқич ҳаракат қилиш керак. Хар бир босқичнинг қанча давом эгиши ҳал қилиши лозим бўлган муаммолар доирасига, ташқи омиллар қанчалик қулай бўлишига, аҳолининг меҳнат фаолиятига боғлиқдир».¹

Ўзбек моделининг асосий тамойиллари қуйидагилардир:

- иқтисоднинг сиёсатдан устуворлиги;
- давлатнинг бош ислоҳотчи эканлиги;
- қонун устуворлиги;
- кучли ижтимоий ҳимоялаш;
- бозор муносабатларига босқичма-босқич, тадрижий йўл билан ўтиш.

Ўзбек моделининг ўзига хос хусусиятлари давлат асосларининг, миллий кадриятларнинг қайта тикланиши ўзликни англаш, умуминсоний кадриятларнинг устуворлиги, миллий менталитетимизга хос хусусиятларининг тикланиши ва ривожланиши, демократик кадриятларнинг ривожлантирилиши ва инсон ҳуқуқларининг қафолатланиши ва бошқаларда ўз ифодасини топмоқда.

Ўзбек моделининг ҳаётийлиги жаҳон жамоатчилиги томонидан эътироф қилинди. Ўзбекистон тажрибаси қатор мамлакатлар учун намуна бўлиб хизмат қилмоқда ва уни ўрганишга бўлган қизиқиш ортиб бормоқда. Ўзбекона тараққиёт маънавий ҳаёт ва иқтисодий ривожланиши бир-бири билан узвий боғлиқликда амалга оширишда, маънавият, маърифат, маданиятга бўлган эътиборнинг кучайишида яққол кўзга ташланади. Маънавий салоҳиятнинг кучайиши, инсон интеллектуал ва ахлоқий қобилиятларининг ривожланиши иқтисодий ривожланиш учун пухта замин яратади. Кишиларда янгича иқтисодий тафаккур, тадбиркорлик қобилиятларини ривожлантиришда замонавий илм-фан, техника ва технология асосларини эгаллаш муҳим аҳамият касб этади.

¹ Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. Ўзбекистон, 1992. 41 - бет.

4.Жамият ва оила. Соғлом авлод тарбияси-жамият ривожининг гаровидир.

Жамият ва оила моҳиятан бир-бири билан узвий боғлиқ. Оилада жамиятнинг туб моҳияти ўз аксини топади. Шу маънода, оилани кичик жамият дейиш мумкин. Ҳар бир жамият аъзоси оила бағрида вояга етади, ижтимоий муносабатларни ўзлаштиради ва инсоний фазилатларни намоён этади. Баркамол инсонни шакллантириш, уни ҳаётга, меҳнатга тайёрлаш оиланинг муқаддас вазифасидир. Оилани мустаҳкамлаш жамият барқарорлиги ва қудратининг муҳим шартидир. Шу боисдан ҳам давлат оилани ўз ҳимоясига олади.

Жамиятдаги маънавий-ахлоқий муҳитнинг соғломлиги кўп жаҳатдан оилавий маданиятга боғлиқ. Оила қандай бўлса, жамият ҳам шундай бўлади. Оилада эр ва хотиннинг мавқеи, оилавий муносабатлар характери турли халқларда турличадир. Мамлакатмиёда миллий мустақиллик йилларида маънавият соҳасида амалга оширилаётган ислоҳотлар, аввало, оила қадриятларини, энг илғор анъаналарни тиклашга қаратилгандир. Она ва аёл муқаддаслиги ўзбекона қадриятдир. Ҳадиси шарифда она ва аёлнинг муқаддаслиги тўғрисидаги ғоялар оилавий муносабатларни такомиллаштиришда муҳим аҳамиятга эга.

Улуғ мутафаккирлар жамиятнинг мадаий даражаси аёлнинг жамият ва оиладаги аҳволи, мавқеи билан белгиланишини алоҳида таъкидлаганлар. Соғлом, баркамол авлод тарбияси кўп жиҳатдан аёлнинг маънавий салоҳияти, билими, удабуронлиги ва эркинлигига боғлиқдир. Мамлакатимизда кейинги йилларда амалга оширилаётган қатор тадбирлар аёлнинг оила ва жамиятдаги мавқеи ва ролини кучайтиришга қаратилгандир. Оила муаммоларини илмий асосда ўрганилганлиги ва уларни оқилона ҳал этишни ўз олдига мақсад қилиб қўйган республика «Оила» илмий-амалий марказининг ташкил этилганлиги ҳам давлатимизнинг оилавий муносабатларини такомиллаштиришга алоҳида эътибор бераётганидан далолат беради.

Мустақиллик йилларида ўзбек тилига давлат тили мақомининг берилиши, тилимиз хусусиятларига мос бўлган янги алифбога ўтиш унинг мавқеини ошириш ва янада ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этди. Бу эса, ўз навбатида, ижтимоий ривожланишга ижобий таъсир кўрсатди.

Давлатнинг жамият ҳаётидаги ўрни ва аҳамияти. Давлат — жамиятни бошқариш, тартибга солиш, ижтимоий барқарорликни таъминлашга қаратилган алоҳида бир муассасадир. Давлат умуминсоний қадрият, инсоният маънавий тараққиётининг муҳим ютуғидир.

Жамият маънавий салоҳиятининг юксалиб бориши билан сиёсий бошқариш шакллари ва усуллари ҳам такомиллашиб боради. Ўзгарган тарихий шароитда давлатнинг моҳияти, мазмуни ва вазифаларига янгича ёндашиш зарурати вужудга келади. Мустақиллик йилларида миллий давлатчилик анъаналарининг тикланиши билан давлатнинг

ташкilotчилик, бош ислохотчилик фаолияти янгича мазмун ва аҳамият касб этди.

Президент И.А. Каримов томонидан ишлаб чиқилган тараққиётнинг ўзбек модели концепциясининг амалга оширилишида давлат ҳал қилувчи ўрин тутди. Мамлакатимизнинг сиёсий, ҳуқуқий ҳаётида амалга оширилаётган туб ислохотлар сиёсий бошқарувни янада такомиллаштиришга, юртимизда ҳуқуқий демократик жамият барпо этишга, кучли давлатдан кучли жамиятга ўтишга қаратилгандир.

Жамият ҳаётида турли жамоалар, ташкilot ва уюшмалар ҳам фаолият кўрсатади. Уларни шартли равишда давлат ва нодавлат ташкilotларига ажратиш мумкин. Уларга сиёсий партиялар сиёсий ҳаракатлар, касба уюшмалари, ёшлар уюшмалари, турли жамғармалар, хотин-қизлар ташкilotлатлари, фахрийлар уюшмаси, маҳалла қўмиталари ва бошқалар кирази. Мамлакатимизда амалга оширилаётган барча ислохотлар инсон салоҳиятини янада юксалтиришга, юртимизда фуқаролик жамиятини барпо этишга қаратилгандир.

Фуқаролик жамиятини барпо этиш — Ўзбекистон тараққиётининг бош мақсади. **Фуқаролик жамияти** кишиларнинг юксак ахлоқий-сиёсий ва ҳуқуқий маданиятига асосланган демократик жамият тараққиётининг юқори босқичидир. Бундай жамият эркин уюшмаларнинг кўпқиррали алоқаси бўлиб, давлат қонунларини ҳурмат қилиб бажарувчи жамият таркибига кирувчи элементларнинг нисбий мустақиллигига асосланувчи, турли зиддият ва ихтилофларни қонун доирасида ўзаро келишув, сабр-тоқат ва музокаралар орқали ҳал этишга асосланувчи жамиятдир.

Фуқаролик жамияти умуминсоний тамойиллар, миллий давлатчилик хусусиятлари, ўзига хос турмуш тарзи ва ҳаёт фалсафаси негизида қарор топади. Ўзбекистон миллий мустақиллигининг дастлабки йиллариданок юртимизда фуқаролик жамияти асосларини барпо эташни ўз олдига мақсад қилиб кўйди.

Фуқалик жамиятида давлатнинг қатор вазифалари фуқароларнинг ўз-ўзини бошқариш органлари қўлига ўта бошлайди, маҳаллий ҳокимият органларининг ваколати кенгайди. Фуқаролик жамияти асосларини барпо этиш кишиларнинг юксак сиёсий ва ҳуқуқий маданияти, ижтимоий-сиёсий фаоллигига таянади. Мамлакатимизда маҳалла ҳокимият органларининг ташкilot этилиши, улар ваколатининг кучайтирилиши халқимизнинг ўз - ўзини бошқариш, идора этиш маданиятини шакллантиришда муҳим аҳамият касб этади. Маҳалла кишиларда яхши инсоний фазилатларини камол топтириш, ўз-ўзини бошқариш, демократик кадриятларни рўёбга чиқариш мактабидир. Юртимизда фуқаролик жамиятини барпо этиш баркамол инсон шахсини шакллантиришни талаб этади. Ўз иавбатида, маънавий етук авлод жамият тараққиётига салмоқли ҳисса қўшади. Шундай етук кишиларни тарбиялашда жамият тўғрисидаги фалсафий билим ва қарашларни ўзлаштириш ва ҳаётга татбиқ этиш алоҳида аҳамиятга эгадир.